

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ, ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 349.22

Селезень С.В., к.ю.н., доцент, Харківський
національний автомобільно-дорожній університет

Відмежування моральної шкоди від майнової шкоди

Стаття присвячена дослідженню розкриттю сутності моральної шкоди, встановленню ознак, на підставі яких можливе відмежування моральної шкоди від майнової.

Ключові слова: особисті немайнові права, моральна шкода, майнова шкода.

Статья посвящена исследованию раскрытию сущности морального вреда, установлению признаков, на основании которых возможно отграничение морального вреда от имущественного.

Ключевые слова: личные неимущественные права, моральный вред, имущественный вред.

The article examines the nature of moral damage, signs of installation, on the basis of which the delimitation of moral damages from the property is possible.

Keywords: moral rights, moral injury, property damage.

Постановка проблеми. Поняття «моральна шкода» характеризується ємкістю та складністю його оцінки, тому неправильне відмежування моральної шкоди від майнової шкоди може мати наслідком помилкові висновки при вирішенні питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди особі, права якої порушені. У зв'язку з цим питання відмежування моральної шкоди від майнової шкоди потребує окремого дослідження.

Стан дослідження. Дослідженню інституту моральної шкоди в цілому та окремим його проблемним питанням присвятили чисельні роботи А.І. Дрішлюк, Г.В. Єрмоменко, О.М. Єрделевський, Я.О. Завоюра, Ю.О. Заїка, Т. Карнаух, Л.І. Криушенко, В.В. Луць, В.П. Палюк, Н.Л. Полішко, П.М. Рабінович, А.Т. Табунціков та інші науковці. Разом з цим, не применшуючи значимість проведених наукових досліджень в сфері вивчення проблематиці даного правового інституту, науковцями не було приділено достатньої уваги визначенню рис, які відрізняють моральну шкоду від майнової шкоди, що підтверджує *актуальність* проведення даного дослідження і визначає його *мету*. *Завданням* даної статті є визначення ознак, притаманних моральній шкоді, які дозволяють відрізнити її від майнової шкоди. *Наукова новизна* статті полягає у тому, що в ній визначено критерії класифікації видів шкоди, на підставі порівняльного аналізу з'ясовано характерні риси моральної шкоди, уточнено існуючу класифікацію моральної шкоди.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні права людини і громадянина визнані та гарантовані на конституційному рівні. Закріплення прав і свобод людини в Основному Законі України визначає обов'язок держави, її органів, посадових осіб всіляко забезпечувати захист цих прав і свобод, створювати умови для їх існування [1, с. 25]. Проте, номінального закріплення прав і свобод людини в конституційному законі недостатньо. Оскільки для того, щоб людина відчувала себе захищеною перед

державою стоїть першочергове завдання, котре полягає у створенні надійних умов, які б забезпечували як відновлення порушених прав особи, закріплених у Конституції України, так і відшкодування завданої їй шкоди.

В юридичній літературі наводяться різноманітні класифікації шкоди, однак, найбільш вичерпною та усталеною в цивільному праві є класифікація видів шкоди за матеріальною ознакою, яка поділяється на майнову і немайнову (моральну). В найбільш загальному значенні під майновою шкодою розуміють будь-яке зменшення чи знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого [2, с. 196]. Під моральною (немайновою) шкодою слід розуміти шкоду, завдану внаслідок будь-яких порушень немайнових прав фізичної та юридичної особи.

В залежності від характеру правовідносин розрізняють деліктну шкоду, яка виникла внаслідок делікту або недоговірних зобов'язань та договірну шкоду, котра стала наслідком порушення договірних зобов'язань. Відтак, принципова відмінність між ними полягає у тому, що деліктна шкода може відшкодуватися за порушення позадоговірних зобов'язань, а договірна в межах порушення договірних зобов'язань. Окрім того, до відмінних рис деліктної та договірної шкоди слід віднести те, що в деліктних зобов'язаннях правопорушником може виступати будь-яка особа, у договірних лише ті особи, між якими укладений відповідний договір.

Системний аналіз норм чинного цивільного законодавства вказує на те, що моральна (немайнова) шкода може бути завдана внаслідок цивільного правопорушення, не пов'язаного з порушенням договору (деліктна шкода), а також в результаті порушення договірних зобов'язань. Так, на існування деліктної моральної (немайнової) шкоди вказує зміст статті 1167 Цивільного кодексу України, положення якої передбачають, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за умови наявності її вини [3]. Таким чином, вказана стаття встановлює відповідальність за вчинення дій, які суперечать закону. Про моральну (немайнову) шкоду, яка випливає з порушень договірних зобов'язань можна дізнатися зі статті 611 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди [3]. Зміст частини 5 статі 23 Цивільного кодексу України також свідчить про припустимість відшкодування моральної шкоди в рамках договірних правовідносин. Так, вказане положення передбачає, що моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом [3].

Однак, на наше переконання, визначення в Цивільному кодексі України, що в разі порушення договірних зобов'язань можуть настати правові наслідки у вигляді відшкодування моральної шкоди не має під собою наукового підґрунтя. Так, В. Примак вказує, що слід мати на увазі, що відшкодування моральної шкоди, будучи закріпленим у статті 23 чинного Цивільного кодексу України формально як універсальною формою цивільно-правової відповідальності, за своєю правовою природою є, однак, формою позадоговірної відповідальності, що певним чином й відображено у нормах статті 1167 Цивільного кодексу України. Навіть коли посягання на нематеріальні блага потерпілої сторони є наслідком порушення договору, ні самі ці блага, ні пов'язані з ними немайнове право або інтерес не

постають як елементи (об'єкт і юридичний зміст) порушеного зобов'язання. Відповідно, маємо констатувати відсутність (між порушеними договірними правовідносинами і гіпотетично спричиненими правопорушенням охоронними зобов'язаннями щодо відшкодування моральної шкоди) того конститутивного взаємозв'язку, який мав би поєднувати певні регулятивні й відповідні змісту останніх охоронні цивільні правовідносини. Тому відшкодування моральної шкоди, передбачене домовленістю сторін зобов'язальних відносин, за жодних обставин не може розглядатися як форма договірної відповідальності [4, с. 65].

Ми цілком підтримуємо наведену позицією та вважаємо, що моральна (немайнова) шкода не може бути наслідком порушення договірних зобов'язань та може носити лише деліктний характер, оскільки прояви моральної шкоди (фізичний біль, фізичні та душевні страждання, приниження честі і гідності), визначені цивільним законодавством, у будь-якому разі не можуть впливати із договірних правовідносин. Отже, моральна (немайнова) шкода завжди є наслідком делікту.

Слід зазначити, що відповідно чинного законодавства моральна (немайнова) шкода являє собою шкоду, завдану нематеріальним благам особи та полягає у фізичних, моральних стражданнях та інших несприятливих явищах. Відповідно до чинного цивільного законодавства України даний вид шкоди відшкодовується у грошовому еквіваленті, іншим майном або в інший спосіб. Вибір способу відшкодування моральної шкоди належить потерпілій особі, виходячи з її власних міркувань [5, с. 199].

Так, потерпіла особа, яка зазнала немайнових втрат визначає суму відшкодування моральної (немайнової) шкоди, яку вона вважає достатньою для загладження фізичних або моральних страждань, завданих протиправними діями правопорушника. Окрім грошового еквіваленту, відшкодування немайнової шкоди допускається за рахунок іншого майна наприклад, нерухомості або автомобілю або в інший спосіб, яким може бути, зокрема, надання безкоштовних послуг, спростування поширеної інформації, вибачення, тощо. Таким чином, відшкодування моральної (немайнової) шкоди може мати як матеріальний так і нематеріальний характер. При цьому, кінцеве рішення щодо способу відшкодування приймає суд, враховуючи розмір відшкодування, матеріальне та сімейне положення потерпілого та особи, яка завдала шкоду [5, с. 199].

Відмінною рисою моральної (немайнової) шкоди, яка відрізняє її від майнової шкоди є також неречовий характер моральної шкоди, оскільки остання знаходить своє відображення в ідеальному світі та не має фізичної форми. Тому, моральну шкоду неможливо відшкодувати в повному обсязі, оскільки немає точних критеріїв майнового виразу щиросердечного болю, честі, гідності особи, тому будь-який її розмір буде мати суто умовне вираження [6, с. 28]. Відтак, моральна шкода сама по собі відмінно від матеріальної шкоди, не має еквіваленту свого розміру, а її компенсація полягає у згладженні наслідків негативного впливу на психіку потерпілого, яку викликано перенесеними моральними стражданнями, причому визначення розміру компенсації, віднесено законодавцем до компетенції суду [7].

На відміну від майнової шкоди моральна шкода знаходиться у площині нематеріальній, оскільки завдається життю, здоров'ю, честі, гідності, які становлять немайнові блага особи. Відтак, моральна шкода полягає у зменшенні, що російською мовою означає «умаление», особистих немайнових благ та зводиться до моральних (психічних) страждань особи. Немайнове благо фізичної особи як об'єкт цивільних прав — це соціальна цінність, яка не має еквівалентної вартісної оцінки. Виходячи з цього, особисті немайнові права не мають економічного змісту [8]. Таким чином, моральна (немайнова) шкода має нематеріальний характер, оскільки її неможливо

виміряти грошима або в будь-яким іншим майновим способом [9, с. 127].

Важливою ознакою моральної (немайнової) шкоди є те, що ця шкода перебуває в нерозривному зв'язку з конкретною особою, якій вона заподіяна та має наслідком несприятливі для особи відчуття страху, сорому, неспокою, образи, хвилювання, дискомфорту тощо. Наприклад, якщо вести мову про фізичні або душевні страждання, в яких полягає моральна шкода, завдана фізичній особі за чинним законодавством, то її неможливо відділити від постраждалої особи. Так само невіддільною є моральна шкода спричинена фізичній особі, яка полягає у приниженні її честі та гідності, які є особистими немайними благами, невіддільними від особистості [5, с. 195].

Завдану немайнову (моральну) шкоду юридичній особі, під якою розуміють втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив до її діяльності [5, с. 191], також не можливо відокремити і від юридичної особи. Зазначені блага є невід'ємними, характеризують кожну окремо взятую юридичну особу та завдяки їм можна ідентифікувати конкретного суб'єкта господарської діяльності на ринку товарів або послуг. Таким чином, на відміну від майнової шкоди, яка заподіюється майну фізичних або юридичних осіб та має наслідком зменшення майнової сфери учасника правовідносин, характерною рисою моральної (немайнової) шкоди є її невід'ємність від особи, якій спричинена ця шкода.

Слід зазначити, оскільки сьогодні відповідно до цивільного законодавства поняттям «моральна шкода» охоплюються втрати немайнового характеру, завдані фізичні або юридичній особі, то моральну шкоду слід відрізняти від немайнової шкоди. Відмінність між ними полягає в тому, що моральна шкода може бути завдана виключно фізичній особі, оскільки саме вона як біопсихосоціальна істота здатна переживати моральні та фізичні страждання [2, с. 197]. Тому, слід умовно розділяти моральну шкоду, яка завдається фізичній особі та немайнову шкоду, яку може бути спричинено юридичній особі. Така класифікація моральної (немайнової) шкоди є доцільною з огляду на недоліки в законодавчому відображенні цього правового інституту та відсутність загальноновизнаної термінології, що на наше переконання, сприятиме найшвидшому теоретичному опрацюванню понятійного апарату інституту моральної шкоди.

В юридичній літературі, присвяченій дослідженню інституту моральної шкоди деякими дослідниками моральна шкода розглядається як «чиста» моральна шкода, у разі приниження честі, гідності, ділової репутації, що зумовлено поширенням відомостей, які не відповідають дійсності, а також як «похідна», пов'язана із заподіянням тілесної (фізичної) шкоди (наприклад, в трудових відносинах), а також з приниження майнових прав (наприклад, придбання споживачем неякісного товару) [10, с. 37]. Запропонована класифікація має важливе значення для правозастосовчої практики, оскільки вона дозволяє розмежувати моральну (немайнову) шкоду, спричинену внаслідок порушення майнових прав та шкоду, завдану порушенням немайнових прав.

Так, під прямою шкодою слід розуміти, шкоду, завдану внаслідок приниження честі, гідності та ділової репутації, яка може бути спричинена як фізичні та юридичній особі. Похідна моральна (немайнова) шкода являє собою наслідки спричинення шкоди, яка має наслідком фізичні або моральні страждання. Водночас, класифікація, запропонована В.П. Палиюком потребує доопрацювання у зв'язку з тим, що сьогодні цивільне законодавство передбачає кілька різновидів «похідної» моральної (немайнової) шкоди:

1) моральна (немайнова) шкода, заподіяна безпосередньо особі, в результаті спричинення їй каліцтва або іншого ушкодження здоров'я. Даний вид шкоди полягає у фізичному болю та стражданнях, що стали наслідком каліцтва, яким охоплюються дві категорії: травма та професійне ушкодження здоров'я та іншим ушкодженням здоров'я, яке не пов'язане ні зі специфікою професії, ні з травматичним впливом на організм людини, а є видом ушкодження здоров'я, внаслідок недотримання заподіювачем шкоди встановлених норм і правил [5, с. 192-193];

2) моральна (немайнова) шкода, завдана особі в наслідок вчинення протиправних дій відносно неї, членів її сім'ї або близьких родичів. Відтак, суб'єктами даного виду шкоди є як сама фізична особа, так і члени її сім'ї. Законодавець не пояснює, яка саме протиправна поведінка спричиняє душевні страждання фізичній особі. Втім, Н. Вороницька-Гайдак та М Скакун вказують, що у будь-якому випадку *порушення правособа має право вимагати компенсації завданої їй моральної шкоди, незалежно від того, чи передбачене таке право договором або законом [11, с. 28]. Фізична особа має право на відшкодування даного виду шкоди навіть, якщо протиправні дії стосуються померлого члену сім'ї, що передбачено частиною 2 статті 298 Цивільного кодексу України;*

3) моральна (немайнова) шкода, задана особі порушенням її майнових прав охоплює усі випадки душевних страждань, які виникли у фізичної особи в результаті знищення або пошкодження її майна, яким є певні речі або сукупність речей, у тому числі грошей чи цінних паперів, а також сукупність прав та обов'язків певної особи, які характеризують її майнове становище [5, с. 194].

Окремо слід зазначити, що перелічені види моральної (немайнової) шкоди можуть бути завдані виключно фізичній особі, оскільки через штучну конструкцію юридичної особи, остання не може відчувати будь-які страждання. Водночас, юридичні особи можуть бути суб'єктами так званої чистої моральної, в даному випадку, немайнової шкоди. Чисту моральну шкоду може бути завдано також і фізичній особі.

Висновок. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що специфічними ознаками моральної шкоди, які відрізняють її від майнової шкоди є: деліктний характер; незворотність наслідків, спричинених внаслідок порушення немайнових прав; моральна (немайнова) шкода має нематеріальний характер, її неможливо виміряти грошима або в будь-який інший майновий спосіб, оскільки вона знаходиться в нематеріальній площині; моральна (немайнова) шкода перебуває в нерозривному зв'язку з конкретною особою, якій спричинена ця шкода, оскільки шкода спричиняється благам, що є невід'ємними від постраждалої особи. Перелічені ознаки, властиві моральній шкоді, дозволять чітко її від інших видів шкоди, що сприятиме подальшому дослідженню інституту моральної шкоди, вдосконаленню правозастосовчої практики, уникненню помилок в судовій практиці та, як наслідок, призведе до підвищення ступеню захисту особистих немайнових прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мінаєв М.М. Правова природа відносин з відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, судового слідства, прокуратури та суду / М.М. Мінаєв, І.О. Ломовацька // Держава та регіони : Науково-виробничий журнал. – 2009. – № 3. – С. 25-27.
2. Митрофанов І.І. «Шкода» та «збитки» : співвідношення понять / І.І. Митрофанов, Т.В. Гайкова / Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – Вип. 3 (74). – С. 196-200.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року N 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40-44. – Ст. 356.
4. Примак В. Відшкодування моральної шкоди у контексті реалізації принципу свободи договору /

В. Примак // Юридична Україна. — 2009. - № 3 (75). — С. 64-72.

5. Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : Практичний посібник / Колектив авторів. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. — 272 с.

6. Цивільний кодекс України : Коментар. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. — 856 с.

7. Майстер І. Історичний розвиток та особливості компенсації моральної шкоди як цивільно-правового інституту / І. Майстер // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. — 2012. — № 2 (11). [Електронний ресурс] : Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2012_2/p11_21.html

8. Міхеєва В.С. Проблеми легального визначення універсального поняття «моральна шкода» / В.С. Міхеєва / Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях студентської молоді «Родзинка — 2008» : Х Всеукраїнська студентська наукова конференція, 24-26 квітня 2008 року, м. Черкаси. Серія Суспільні науки / Міністерство освіти і науки України, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. — Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008.- 220 с. <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v5/v5pp126-127.pdf>

9. Шимон С. Поширення недостовірної інформації : відповідальність за шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичної особи / С. Шимон // Юридичний журнал. — 2003. — № 6. [Електронний ресурс] : Веб-сайт Видавничої організації «Юстиніан». — Режим доступу:<http://www.justinian.com.ua/article.php?id=320>

10. Палиюк В.П. Моральный (неимущественный) вред / В.П. Палиюк— К.: Право, 1999 г. — 232 с.

11. Вороницька-Гайдак Н. Соціально-правові аспекти відшкодування моральної шкоди працівниками підприємства / Н. Вороницька-Гайдак, М. Скакун // Праця і закон. — 2011. — № 7(139). — с. 26-29.

УДК 331.1

Щотова Ю. М., к.ю.н., професор кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін, проректор з науково-педагогічної та виховної роботи Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

Сфера представництва профспілками колективних трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників

В статті визначається поняття та сутність відносин, в рамках яких професійні спілки здійснюють представництво колективних трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників.

Ключові слова: профспілкове представництво, соціальний діалог, соціальне партнерство.

В статье определяется понятие и сущность отношений, в рамках которых профессиональные союзы осуществляют представительство коллективных трудовых, социально-экономических прав и интересов работников.

Ключевые слова: профсоюзное представительство, социальный диалог, социальное партнерство.

The paper defines the concept and essence of relationships in which the trade unions carry out representation of collective labor, social and economic rights and interests of workers

Key words: trade union representation, social dialogue, social partnership.

В умовах розвитку ринкових відносин в Україні розширення сфери представництва профспілками колективних трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників є однією із передумов ефективного захисту трудових прав працівників. Проте,